

Танабаева Г.Ө*., Дарибаева А.А., Жамашева Ж.Р.
филолог.ғ.к, доцент, М.Әуезов атындағы ОҚУ. Шымкент қаласы, Қазақстан
магистр, М.Әуезов атындағы ОҚУ. Шымкент қаласы, Қазақстан
педагог.ғ.к., доцент, М.Әуезов атындағы ОҚУ. Шымкент, Қазақстан
ӘДЕБИ ШЫҒАРМАЛАРДАҒЫ АДАМ ЖӘНЕ ТАБИҒАТ ҚАТЫНАСЫ

Автор корреспондент: tanabaeva75@mail.ru

Түйін: Мақалада көркем шығармалардағы адам мен табиғаттың қатынасы туралы толыққанды сөз болған. Қай елде болмасын көркем әдебиеттің негізгі нысаны – адам өмірі болып табылады. Ал адам өмірі дегеніміз – адам мен табиғат нәтижесінде болатын мәңгілік үдеріс. Сондықтан қандай да бір көркем шығармаларда болмасын, адаммен бірге белгілі дәрежеде табиғат та орын алады. Оған сонау көне дәуірлерде халық ауыз әдебиеті үлгілерінен бастап қазіргі кезең әдебиетіне дейін өз жалғасын тауып келе жатқан табиғат тақырыбы дәлел. Сондықтан, өмірдегі адамның орны, оның табиғатқа қатынасы – мәңгілік тақырып. Туған жерге, оның табиғатына арнап көркем шығарма жазбаған ақын-жазушы кемде-кем. Табиғатты асқан сүйіспеншілікпен, ыстық сезім, шынайы шеберлікпен суреттеген, жас буынның жүрегінде туған жер, кең байтақ Отаны мен оның әсем табиғатына сүйіспеншілік ұялататын мұндай туындыларды үйрету – оқытушының басты міндеті.

Кілт сөздер: Әдебиет, табиғатты қорғау, экология, оқыту, шығарма

Кіріспе. Қоршаған орта табиғаттың сақтау проблемалары бүгінгі күннің басты мақсатына айналған. Қазіргі таңда табиғатты қорғау және ондағы адам мен табиғат қатынасының қоршаған ортаға әсері басты назарда. Табиғатқа деген қызығушылық адам жанында ешуақытта өшкен емес, сол себепті біздің қоршаған өмірмен байланысымыз мәңгілік болмақ.

Қазіргі кезде көркем әдебиеттің де негізгі нысаны – адам және табиғаттың бір-бірімен тығыз қарам-қатынасы. Ал адамның бүкіл өмір жолы дегеніміз – табиғатпен тығыз бірлікте болатын жағдай. Қоршаған орта табиғаты адамзаттың күн көрісі үшін сарқылмас қазына, таусылмас байлық деген көзқарастан арылатын уақыт келді. Өткенге көз жүгіртсек «Табиғаттың бермесін тартып аламыз» деген тарихи кезеңнің ұрандары, қоршаған ортаға кері байланыс жасауға алып келіп отырды.

Адамзат өзінің өмірі мен өндірістік қызметінің қайнар көзі, мекен-тұрағы және қоршаған ортасы болған табиғат пен оның ресурстарына енжар көзбен қарай алмайды. Сондықтан да қай халықтың да жас ұрпаққа беретін тәрбиесінде табиғатқа қатысты мәселе тиісінше орын алып отырған. Халқымыздың тұңғыш ағартушы-педагогы Ы. Алтынсарин де еңбектері мен өзінің әйгілі хрестоматиясында енген материалдарында табиғат танып, табиғатты қорғап, аялау тәрбиесін беруді құнттаған.

«XXI ғасырда ғылым-техникалық ақуалдың шарықтап өсуі экологиялық дағдарыстар тудырды. Бұл жағдай жер бетіндегі тіршілік атаулыға олардың көптеген түрлеріне зиянын келтіріп, ғылымның барлық саласы бойынша үлкен проблемаға айналды. Бұндай әлемде болып жатқан проблемаға көркем әдебиет бей-жай қарай алмады, қорытындысында көптеген көркем шығармалар дүниеге келді» [1, 102б.].

Теориялық талдау. Туған жерге, оның табиғатына арнап көркем шығарма жазбаған ақын-жазушы кемде-кем. Табиғатты асқан сүйіспеншілікпен, ыстық сезім, шынайы шеберлікпен суреттеген, жас буынның жүрегінде туған жер, кең байтақ Отаны мен оның әсем табиғатына сүйіспеншілік ұялататын мұндай туындыларды С.Сейфуллин, І. Жансүгіров, Ә. Тәжібаев, М. Мақатаева және басқа ақын жазушылардың творчествосынан мол кездестіреміз. Мұндай үздік көркем туындыларды оқу арқылы оқырман бойына жақсы қасиеттер дарытып, табиғаттың саналы қорғаушысына айналады.

Аталған әдеби шығармаларды талдап оқу кезінде өзге ұлт өкілдері студенттеріне табиғатты жаңарту – табиғат қорғау ісінің басты бір саласы екені, ол жоспарлы түрде жүргізілетін түсіндіріп өту қажет. Сондықтан да табиғатты қорғау тақырыбындағы көркем шығармаларды оқып үйренудегі басты мақсаттың бірі студенттерге адам еңбегінің табиғатты өзгертудегі рөлін таныту, студенттердің еңбекке деген талпынысын қалыптастыра отырып, табиғатты қорғауға баулу қажет.

Қай халық үшін болса да ғасырлар бойы бірге жасасып, серігі де, қуаныш пен қайғысын

бөлісер сырласы да, ән-күйге бөлеп әлдилеген алтын бесігі де, ұлттық өнерінің кіндік кесіп, кірін жуған, тіршілігінің қайнар бұлағы, отбасы мен ошақ қасы, туған жерінен, құтты қонысынан қымбат, одан ыстық ешнәрсе жоқ. Қазақ халқы үшін – қазақ даласы сондай алтын бесік, асыл мекен. Осы дала -анасын халқымыз өмір бойы өлеңіне өзек, ән-жырына арқау етіп келеді. Қазақ әдебиетіндегі далаға деген сүйіспеншілікті бейнелейтін шығармалар, міне, осы тарихи дәстүрдің заңды жалғасы. Ондай шығармалар С. Сейфуллиннің табиғат лирикасы, І. Жансүгіровтың Жетісу табиғатына арналған тамаша өлеңдері мен «Дала» поэмасы, Ә. Тәжібаевтың «Қазақстан алтын сандық» поэмалары және басқа шығармалар жатады. Мұндай шығармаларды оқып үйренгенде қазақ даласының революциядан бұрынғы және қазіргі күйін салыстыра отырып, бұрын азап пен мұң-зарға толы болған даланың қазір шабытты еңбек, шалқар қуаныш мекеніне, жыл сайын миллиард пұттан астам алтын дән беріп отырған Отанымыздың астықты өлкесіне айналғаны ұғындырылады. Туған жерді байыта, көріктендіре беру, табиғатты қорғау арқылы үнемді пайдалану, келер ұрпақтың жайын ойлау, қоғамның әрбір мүшесінің азаматтық парызы екені түсіндіріліп, студенттерді табиғат қорғауға баулу олардың отанға деген сүйіспеншіліктерін қалыптастырумен ұштастырылады.

Қазақстанның су байлығы жер көлеміне қарағанда аз және ол барлық жеріне біркелкі тарамған. Республикамыздың бірқатар өңірі суға тапшы. Сол себепті көптеген көркем шығармаларда жерді суландыру, канал қазу, су қоймасын жасау сияқты мәселелер қозғалады. «Соңғы жылдары жарық көрген Қ.Исабаевтың Орталық Қазақстандағы суландыру, Ә. Нүрпейісовтың Арал теңізі суын сақтау жайлы проблемалы мақалалары, очерктері, романдары және басқа ақын-жазушылардың шығармалары осындай туындылар. Бұл сияқты шығармаларды оқыту арқылы оқушылар суды өте қымбат, тіршілік көзі деп қарауға тәрбиеленіп, олардың бойында су қорын таза ұстау, бұлақ көзін ашу, арықты тазалау, ағаш егу арқылы су көзін молайту дағдылары қарастырылады.

Қазақстанның керемет сулы табиғаты, әсем көріністерімен көз тартып, көңіл марқайтатын көрікті өңірлері көп. Ондай жерлер ақын-жазушылардың шабытын қозғап, тамаша туындыларына арқау болып отырған. Бұл тақырыптағы шығармалар С.Сейфуллиннің «Көкшетау», І. Жансүгіровтың «Жетісу суреттері» Ә.Тәжібаевтың «Сыр жырлары», Қ.Аманжоловтың «Алатау», А. Тоқмағанбетовтың «Қазығұрт» сияқты өлеңдері мен орта және кейінгі буынның талантты өкілдерінің көптеген шығармаларын жатқызуға болады.

Туған жердің сұлулығын жырлайтын мұндай шығармаларды оқып үйренгенде, сол аймақтарға қатысты туған аңыз-әңгімелердің идеясын, халықтың сипатын аша отырып, оқушыларды сұлулықты, нәзіктікті, әсемдікті тани, бағалай білуге үйрету керек. Халық құрметіне бөленген сол сұлу табиғатты келер ұрпаққа ажарын тайдырмай мұра етіп қалдыру сезіміне баулу керек. Табиғат қорғауға тәрбиелеу бұл жағдайда, негізінен, оқушылардың туған жердің әсемдігінен рухани ләззат алу сезімін қалыптастыру тұрғысынан жүзеге асырылады.

«Ұлттық экологиялық дәстүрін қалыптастырған халқымыздың бойынан берік орын алған ұлттық дәстүр осы кездерге дейін сақталғандығы М.Мақатаевтың «Аққулар ұйықтағанда» поэмасындағы кейіпкерлер бойынан айқын көрінеді» [2, 102б.].

Табиғат ортаның тіршілік тынысы мен сұлулық сипаты дегеніміз күрделі ұғым. Оны өсімдік жамылғысы, жануарлар дүниесінен бөліп алып түсіну мүмкін емес. Оларсыз дала сұрғай да сүреңсіз. Сондықтан да халық құс пен аңды бейберекет аулауды, ағашын бүлдіріп, өсімдігін жұтатуды, дала сұлулығына жасалған қиянат деп біледі. Мұның өзі экономикалық жағынан зиянды, перспективалық жағынан болашаққа жасалған қиянат деп біледі.

Міне, осындай тақырыптарды қозғайтын және жоғары оқу орнындағы типтік оқу бағдарламасы бойынша оқылатын шығармалар: С.Сейфуллиннің «Ақсақ киік», «Аққудың айырылуы», М.Мақатаевтың «Аққулар ұйықтағанда» т.б. Бұл шығармаларды талдаған кезде студенттерге өсімдік пен орман, аң мен құс ел табиғатының аяулы бір бөлшегі екені түсіндіріліп, оларға зиян келтіру қылмыспен пара-пар екені көркем шығармалардан мысал келтіре отырып ұғындырылады.

Тәжірибелік бөлім. Бірақ бұған қарап әдебиет арқылы оқушыларды табиғат қорғауға тәрбиелеу тек қазіргі қазақ әдебиеті пәні ғана қатысты деп тұжырым жасауға болмайды. Бұл істе халық ауыз әдебиеті де, тарихи өлең жырлар мен аты әйгілі ақын-жыраулар шығармаларын да, әсіресе ұлы ақындарымыз Абай, Ыбырай, Махамбет шығармаларын кеңінен пайдаланамыз. Тіпті айтар болсақ істі осылардан бастамай ойдағыдай нәтижеге жете де алмаймыз. Бұл арада негізгі нәрсе оларды пайдаланудың әдіс-тәсілдерінде.

Студенттерді табиғат қорғауға тәрбиелеу ісі мектеп қабырғасында тек әдебиет пәні

арқылы ғана жүзеге асырылмайтыны белгілі. Ол ол ма, табиғат қорғауға тәрбиелеуде әдебиет пәнімен қатар жаратылыстану пәндері де негіз болады. Жоғары оқу орны студенттері үшін де бұл байланыстырыла отырып жалғасын табады. Сондықтан оқытушы тәрбиенің сөз болып отырған түрін жүзеге асырудағы әр пәннің әдіс-тәсілдерінен хабардар болуы тиіс және өз қызметінде соларды ескеріп отырылуы талап етіледі.

Жоғарыда айтып өткендей география мен ботаникада сипатталған дала мен оның өсімдігінің әдебиетте қалай бейнеленгеніне көңіл аударайық. С.Сейфуллиннің «Қара жер» өлеңін алайық [3]

Кеңсің дала –	Төсің сүтті,
Туған ана	Бауырың құтты,
Көйлегің кең көк ала.	Сен тіршілік анасы.
Жан беретін,	Жібек жасыл,
Тән беретін	Анық асыл
Мейірімді ана, сен ғана.	Кестелі гүл киімің
Төсіңді емген,	Көркем ана,
Саған сенген	Сенде ғана
Жан-жануар баласы.	Тіршіліктің түйіні

Ақын ұғымында дала – адамның, сонымен бірге бүкіл тіршілік атаулының мейірімді анасы. Даланың сүтті төсі, құтты бауыры, кестелі гүл киімі – өсімдігі – тіршіліктің түйіні. Онсыз өмір сүру мүмкін емес. Ақынның бұл өлеңі туған даласын шексіз сүю, қадірлеу сезімінен туып отыр, оқушының да сол далаға, оның табиғатына деген ерекше сезімін оятады.

Жусан өсімдігі туралы біз жаратылыстану пәнінен жан-жақты оқып үйренгенбіз. Қазақ ақындарының тек осы жусанның өзіне арналған шығармалары қаншама. Ақын Қ. Мырзалі өзінің «Табиғат дәптерінен» деп аталатын өлеңінде: [4]

Туды деме сен мені осы кімнен,
Түздің күйіп тұратын төсі күннен,
Жусан иісі шығатын текеметтен,
Жусан иісі шығатын бесігіңнен.
Қымыз толы кең пейіл қыр месіне
Қырдың иісі жусанмен бірге сіңген.
Жусан иісі шығатын жупар болып,
Түріп қойған киіз үй іргесінен.

Лирикалық кейіпкерлердің сезімі арқылы халқымыздың өзімен бірге жасасып, бірге қайнасқан дала өсімдігі жусанға деген сүйіспеншілік ақын туған жерге деген сүйіспеншілік дәрежесіне көтере жырлайды. Жусан жайлы аңыздың негізінде жасалған ақын Қ. Бекхожиннің «Жусан» атты поэмасы да халқымыздың бұл өсімдікті ерекше қастерлейтінін ғана танытып қоймайды, сонымен бірге оқырманды да сондай сезімге тірбиелейді [5]

Қорытынды: Қорыта айтқанда әдебиеттің басқа пәндерден ерекшелігі де шындық болмысты бейнелеу әдісінің образдылығы мен эмоциялылығында, алдымен оқушының сезім дүниесіне әсер етуінде. Осындай әдеби шығармаларды оқыту арқылы студенттерді табиғатты сүюге оны қорғауға тәрбиелейміз.

Әдебиеттер тізімі:

- 1 Танабаев Ө. Әдебиетті оқу және сыныптан тыс жұмыстар процесінде оқушыларға экологиялық тәрбие беру». Алматы, Мектеп, 2011. 210 бет
- 2 Танабаева Г.Ө. М.Мақатаевтың «Аққулар ұйықтағанда» поэмасындағы адам және табиғат қатынасы //А.Ясауи университетінің хабаршысы. 2004. №1.36-39 бб.
- 3 Сейфуллин С. Шығармалар, I том, Қазақ мемлекеттік көркем әдебиет баспасы, Алматы, 2010ж.
- 4 Мырза Әли Қ.Таңдамалы: Өлеңдер. Алматы: Жазушы. 2005. 424 бет.
- 5 Танабаева Г.Ө. Ана тілін оқытуда оқушыларға экологиялық тәрбие беру// Қазақ тілі мен әдебиетті оқытудың өзекті мәселелері. 2005. 219-223 бб

Аннотация: В статье рассматриваются отношения человека и природы в художественной литературе. Основной вид художественной литературы в любой стране- человеческая жизнь.А человеческая жизнь – это вечный процесс, который происходит в результате действий человека и природы. Поэтому в любом произведении искусства наряду с человеком в той или иной степени присутствует природа. Об этом свидетельствует тема природы которая продолжается в

древности от образцов фольклора до современной литературы. Поэтому место человека в жизни , его вклад в природу – вечная тема.

Наверное, нет поэтов и писателей, которые не написали произведения о своей родине и её природе. Основная задача педагога- это научить таким произведениям. В которых с большой любовью ,теплотой, истинным мастерством изображена природа ,место рождения в сердцах подрастающего поколения , любовь к необъятной Родине и её прекрасной природе.

Ключевые слова: Литература, охрана природы, экология, [обучение](#), [произведение](#)

Abstract : The article examines the relationship between man and nature in fiction. The main type of fiction in any country is human life. And human life is an eternal process that occurs as a result of the actions of man and nature. Therefore, in any work of art, along with man, nature is present to some extent. This is evidenced by the theme of nature that continues in ancient times from samples of folklore to modern literature. Therefore, the place of man in life , his contribution to nature is an eternal theme.

Probably, there are no poets and writers who have not written works about their homeland and its nature. The main task of the teacher is to teach such works. In which nature is depicted with great love, warmth, and true skill ,the place of birth in the hearts of the younger generation , the love for the vast Motherland and its beautiful nature.

Keywords: Literature, nature conservation, ecology, training, composition